ตทายตนํ

อตฺถิ ภิกฺขเว **ตทายตนํ** ยตฺถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ น อากิญฺจญฺญายตนํ น เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นายํ โลโก น ปรโลโก น อุโภ จนฺทิมสุริยา
ตมหํ ภิกฺขเว เนว อาคตึ วทามิ น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปปฺปตึ อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ

-บาลี อุ. ขุ. 25/206/158.

ภิกษุทั้งหลาย **ตทายตนัง**นั้น**มีอยู่** เป็นสิ่งซึ่ง**ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม** ไม่ใช่อากาสานัญจายตนะ ไม่ใช่วิญญาณัญจายตนะ ไม่ใช่อากิญจัญญายตนะ ไม่ใช่เนวสัญญานาสัญญายตนะ ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง
ภิกษุทั้งหลาย ในสิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามีการมา ไม่กล่าวว่ามีการไป ไม่กล่าวว่ามีการตั้งอยู่ **ไม่กล่าวว่ามีการจุติ ไม่กล่าวว่ามีการอุบัติ** สิ่งนั้นไม่ได้ตั้งอยู่ สิ่งนั้นไม่ได้เป็นไป และสิ่งนั้นไม่ใช่อารมณ์ **นั่นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์**

-บาลี อุ. ขุ. 25/206/158.

วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ

ภิกษุ สำหรับปัญหาของเธอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถามขึ้นว่า มหาภูตสี่ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือในที่ไหน ดังนี้
อนึ่งจึงเธอควรจะตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือในที่ไหน ดังนี้ต่างหาก
ภิกษุ ในปัญหานั้น คำตอบมีดังนี้ *"สิ่ง" สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลพึงรู้แจ้ง"* (วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ) เป็นสิ่งที่ไม่มีปาฏิภาคว่าวิญญาณ ไม่มีที่สุด แต่มีทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบนั้นมีอยู่ ใน "สิ่ง" นั้นแหละ **ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้** ใน "สิ่ง" นั้นแหละ ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ ใน "สิ่ง" นั้นแหละ นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือ นามรูปดับสนิท ใน "สิ่ง" นี้ เพราะการดับสนิทของวิญญาณ ดังนี้

-บาลี สํ. ที. 9/282/348.

[หมายเหตุ : บางสำนวนใช้ว่า ธรรมชาติที่รู้แจ้ง ไม่มีใครชี้ได้, ธรรมชาติที่รู้แจ้ง แสดงไม่ได้, วิญญาณซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น, วิญญาณไม่รู้แจ้ง]*

ภิกษุทั้งหลาย พาหิยะทารุจิริยะ เป็นผู้ดำเนินชีวิต ด้วยปัญญา ดำเนินตามธรรมที่สมควรแก่ธรรม ทั้งไม่ทำให้เราลำบาก เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม ภิกษุทั้งหลาย พาหิยะทารุจิริยะ ปรินิพพานแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า
ดิน น้ำ ไฟ ลม "ไม่อาจเข้าไปอยู่ในที่ใด ในที่นั้นดาวศุกร์ทั้งหลายย่อมไม่ส่องแสง ในที่นั้นดวงอาทิตย์ก็ไม่ปรากฏ ในที่นั้นดวงจันทร์ก็ไม่ส่องแสง แต่ความมืดก็มีได้มีอยู่ในที่นั้น ในกาลใด มุนีผู้ตั้งหน้าปฏิบัติ ได้รู้แจ่มแจ้ง ด้วยตนเอง ด้วยความรู้ ในกาลนั้น มุนีนั้น ย่อมพ้นไปจากรูป ย่อมพ้นไปจากรูป ย่อมพ้นไปจากตุ ย่อมพ้นไปจากตุและทุกข์โดยสิ้นเชิง

ยตฺถ อาโป จ ปฐวี เตโช วาโย น คาธิตํ น ตตฺถ สุกฺกา โชตนฺติ อาทิจฺโจ น ปฺปภาสติ
น ตตฺถ จนฺทิมา ภาติ ตมํ ตตฺถ น วิชฺชติ ฯ ยทา จ อตฺตนาเวทิ มุนิ โมเนน พฺราหฺมโณ อถ รูปา อรูปา จ สุขทุกฺขา ปฺมุจฺจติ ฯ

-บาลี อุ. ขุ. 25/84/50.

[หมายเหตุ : บางสำนวนใช้ว่า ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุ, ในนิพพานซึ่งเป็นที่ไม่ดำรงอยู่แห่งดิน น้ำ ไฟ ลม]*

ภิกษุทั้งหลาย แม้น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลไปยังมหาสมุทร น้ำฝนที่ตกจากอากาศ ก็ไหลไปยังมหาสมุทร แต่ความสดหรือความเต็มของมหาสมุทร ย่อมไม่ปรากฏฉันใด ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก **ย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** แต่ความสดหรือความเต็มขึ้นของนิพพานธาตุนั้น ก็ไม่ปรากฏ เพราะเหตุนั้น ฉันนั้น

-บาลี อุ. ขุ. 25/157/118.

วิราโค
นนฺทิ
(นาภินันทนฺติ / นนฺทิ ทุกฺขสฺส มูลนฺติ)
นิพฺพานํ
วิมุตฺติรโส
วิมุตฺติญาณทสฺสน
วิมุตฺติ
โวสฺสคฺค
นิโรธ

สังขตธรรมหรืออสังขตธรรม จะมีประมาณเท่าใดก็ตาม **วิราคธรรม (วิราโค)** คือ ธรรมอันยำยีความมา ธรรมเครื่องกำจัดความกระหาย ความอดนเสียซึ่งความอาลัย ความเข้าไปตัดรู้ถูก ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับนิพพาน เรากล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น

-บาลี ขุทฺทก. ธ. 21/44/34.

ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน ครั้นรู้ชัดแจ้งซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมไม่สำคัญมั่นหมายซึ่งนิพพาน ย่อมไม่สำคัญมั่นหมายในนิพพาน ย่อมไม่สำคัญมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน ย่อมไม่สำคัญมั่นหมายว่านิพพานของเรา ย่อมไม่เพลิดเพลินอย่างยิ่งซึ่งนิพพาน (นิพฺพานํ น อภินนฺทติ) ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะรู้แจ้งว่า **นันทิ เป็นมูลแห่งความทุกข์** (นนฺทิ ทุกฺขสฺส มูลนฺติ)

-บาลี ขุทฺทก. อิติ. 25/91/462.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเค็มรสเดียว ธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน มี **วิมุตฺติรส** (วิมุตฺติรโส) รสเดียว ข้อที่ธรรมวินัยนี้มีวิมุตติรส รสเดียว ...

-บาลี มหาวาร. ที. 19/983/373.

เป็นผู้มีองค์ศีล
เป็นผู้มีพร้อมด้วยสมาธิ
เป็นผู้มีพร้อมด้วยปัญญา
เป็นผู้มีพร้อมด้วย**วิมุตติ**
เป็นผู้มีพร้อมด้วย**วิมุตติญาณทัสสนะ**

-บาลี มหาว. อิติ. 4/28/23.

อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ... เมื่อเบื่อหน่าย **(นิพฺพินฺทติ)** ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด **(วิราคา)** จึงหลุดพ้น **(วิมุจฺจติ)** เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว **(วิมุตฺตมิติ ญาณํ)**

-บาลี มหา. อิติ. 4/28/23.

น อุปฺปาโท ปญฺญายติ *ไม่ เกิด ปรากฏ* | **น วโย ปญฺญายติ** *ไม่ เสื่อม ปรากฏ* | **น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ** *ไม่ ตั้งอยู่ มีภาวะอย่างอื่น ปรากฏ*

อตฺถิ **อชาตํ** ไม่เกิด | **อภูตํ** ไม่เป็น | **อกตํ** ไม่ถูกอะไรทำ | **อสงฺขตํ** ไม่ถูกอะไรปรุง

อรหันต์ผู้สิ้นอาสวะ

อสงฺขตํ | อนตํ | อนาสวํ | สจฺจํ | ปารํ | นิปุณํ | สุทุทฺทสํ | อชชฺชรํ | ธุวํ | อปโลกินํ | **อนิทสฺสนํ** | นิปฺปปญฺจํ | สนฺตํ | **อมตํ** | ปณีตํ |
สิวํ | เขมํ | ตณฺหกฺขยํ | อจฺฉริยํ | อพฺภุตํ | อนีติกํ | อนีติทธมฺมํ | **นิพฺพานํ** | อพฺยาปชฺฌํ | **วิราโค** | สุทฺธิ | มุตฺติ | อนาลโย | ทีปํ | เลณํ | ตาณํ |
สรณํ | ปรายนํ | **ตทายตนํ** | อนุตฺตรํ สนฺติวรปทํ | **ปรมานุตฺตรา สุญฺญตา** | **นิพฺพานธาตุยา** | **อสงฺขตาธาตุ** | **วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ** | นิชฺชรา (40 ชื่อแทนนิพพาน)

สังขตธรรมหรืออสังขตธรรม จะมีประมาณเท่าใดก็ตาม วิราคธรรม **(วิราโค)** ... เรากล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น
สังขตธรรม จะมีประมาณเท่าใดก็ตาม อริยมรรคมีองค์ 8 เรากล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น

ฝั่งข้างในนั่นเป็นที่เกษมปลอดภัย

ฉันทะ
ราคะ
นันทิ
ตัณหา
อุปายะ
อุปาทาน

ราระ **ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา**ใด ๆ มีอยู่ในวิญญาณ เพราะการติดแล้ว ข้องแล้วในวิญญาณนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าลัดว์ ดังนี้ (วิญฺญาเณ โย ฉนฺโท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา ตตฺร สตฺโต ตตฺร วิสตฺโต ตสฺมา ลตฺโตติ วุจฺจติ)
ราระ เปรียบเหมือนพวกกุมารนั้นอยู่ ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เล่นเรือนน้อย ๆ ที่ที่ก่อวัดดินอยู่ ตราบใด เขายังมีราคะ มีฉันทะ มีความรัก มีความกระหาย มีความเร่าร้อน และมีตัณหา ในเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ตราบนั้น พวกเด็กน้อย ๆ นั้น ย่อมอาลัยเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมยากเล่น ย่อมอยากมีเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมยึดถือเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้นว่าเป็นของเรา ดังนี้

-บาลี ขนฺธ. สํ. 17/232/367.

ราระ **ฉันทะ** (ความพอใจ) **ราคะ** (ความกำหนัด) **นันทิ** (ความเพลิน) **ตัณหา** (ความอยาก) **อุปายะ** (ความเข้าถึง) และ**อุปาทาน** (ความถือมั่น) อันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิต (จตฺโต อชิฏฺฐาจานาภินิวเสานุสยา) ใน**รูป** สิ่งเหล่านี้เรากล่าว **เครื่องนำไปสู่กาม** ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่กามนี้ได้ เพราะความดับไม่เหลือของฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุปายะ และอุปาทาน เหล่านั้นนั่นเอง

ราระ ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุปายะ และอุปาทาน อันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิตใน**เวทนา** ... ใน**สัญญา** ... ใน**สังขารทั้งหลาย** ... ใน**วิญญาณ** สิ่งเหล่านี้เรากล่าว เครื่องนำไปสู่กาม ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่กามนี้ได้ เพราะความดับไม่เหลือของฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุปายะ และอุปาทาน เหล่านั้นนั่นเอง

-บาลี ขนฺธ. สํ. 17/233/368.

ฝั่งข้างนี้น่ารังเกียจ เต็มไปด้วยภัยอันตราย -บาลี สฬา. สํ. 18/218/314.

อวิชชาสัมผัส

วิราค
นิพฺพิทา
ยถาภูตญาณทสฺสน

สัมมาสมาธิ ศีล (-บาลี มัชฌิม. สํ.22/192/4.) | สัมมาสมาธิ ศีล อินทรียสังวร (-บาลี ม.ม. สํ. 22/402/321.) | สัมมาสมาธิ ศีล อินทรียสังวร หิริและโอตตัปปะ (-บาลี สฬา. สํ. 23/100/92.) | สัมมาสมาธิ ศีล อินทรียสังวร หิริและโอตตัปปะ สติสัมปชัญญะ (-บาลี ขุททก. สํ. 23/277/187.) | สมาธิ สุข ปัสสัทธิ ปิติ ปราโมทย์ อวิปปฏิสาร กุศลศีล (กุสลานิ สีลานิ) (-บาลี สฬา. สํ. 24/1/1.) | จิตตั้งมั่น สุข กายสงบ ปิติ ปราโมทย์ อวิปปฏิสาร ศีลสมบูรณ์ (ศีลสมฺปนฺนตฺต) ศีล (ศีลวโต) (-บาลี สฬา. สํ. 24/2/2.) | สมาธิ สุข ปัสสัทธิ ปิติ ปราโมทย์ ศรัทธา ทุกข์ (-บาลี นิทาน. สํ. 16/35/69.)

อวิชชาสัมผัส

ปฏิจฺจสมุปฺปาโท

โวสฺสคฺค
นิโรธ
วิราค
วิเวก

ภิกษุทั้งหลาย กัอะไรเล่าเป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่ง**ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป** (ขเย ญาณสฺส) ควรกล่าวว่า **วิมุตติ**
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิมุตติ (วิมุตฺติยา ยุปนิสา) ควรกล่าวว่า **วิราค** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งวิราคะ ควรกล่าวว่า **นิพพิทา** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งนิพพิทา ควรกล่าวว่า **ยถาภูตญาณทัสสนะ** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งยถาภูตญาณทัสสนะ ควรกล่าวว่า **สมาธิ** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า **สุข** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า **ปัสสัทธิ** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า **ปิติ** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควรกล่าวว่า **ปราโมทย์** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปราโมทย์ ควรกล่าวว่า **ศรัทธา** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งศรัทธา ควรกล่าวว่า **ทุกข์** ...
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งทุกข์ ควรกล่าวว่า **ชาติ** ...
"ฯลฯ"
... กัอะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสังขารทั้งหลาย ควรกล่าวว่า **อวิชชา** ...

-บาลี นิทาน. สํ. 16/35/69.

ปัญญินทรีย์ | ปัญญาพละ | อุปเบกขาสัมโพชฌงค์ | สัมมาสมาธิ
สมาธินทรีย์ | สมาธิพละ | สมาธิสัมโพชฌงค์ | สัมมาสติ
สติปัฏฐาน ๔ | สัมมาวายามะ
สตินทรีย์ | สติพละ | ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ | สัมมาอาชีวะ
วิริยินทรีย์ | วิริยพละ | ปิติสัมโพชฌงค์ | สัมมากัมมันตะ
สัทธินทรีย์ | สัทธาพละ | วิริยสัมโพชฌงค์ | สัมมาวาจา
ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ | สัมมาสังกัปปะ
สติสัมโพชฌงค์ | สัมมาทิฏฐิ
อินทรีย์ 5 | พละ 5 | โพชฌงค์ 7 | อริยมรรคมีองค์ 8

ราระ **เต่มื่อใด**
พวกกุมารน้อย ๆ หรือ
กุมารีน้อย ๆ เหล่านั้น
ปราศจากราคะแล้ว
ปราศจากฉันทะแล้ว
ปราศจากความรักแล้ว
ปราศจากความกระหายแล้ว
ปราศจากความเร่าร้อนแล้ว
ปราศจากตัณหาแล้ว
ในเรือนน้อยที่ทำด้วยดิน
เหล่านั้น ในกาลนั้น
พวกเขาย่อมทำเรือนน้อย ๆ
ที่ทำด้วยดินเหล่านั้น
ให้กระจัดกระจาย เรี่ยราย
เกลื่อนกล่นไป กระทำให้จน
การเล่นเสียด้วยมือและเท้า
ทั้งหลาย

-บาลี ขนฺธ. สํ. 17/232/367.

อันตราปรินิพพายี
ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้
ละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้อุบัติได้
แต่ยังละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้กามไม่ได้

อุทฺธํสโตโสตสฺสปฏิคามิโน
ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้
ละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้อุบัติได้
แต่ยังละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้กามไม่ได้

อุทฺธํสโตโสตสฺสปฏิคามิโน
ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้
ละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้อุบัติได้
แต่ยังละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้กามไม่ได้

สกทาคามี
ยังละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้
ยังละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้อุบัติได้
ยังละสังโยชน์อันเป็นปัจจัยเพื่อให้ได้กามไม่ได้

-บาลี ขุทฺทก. ธ. 21/181/131.

(3) อุทฺธํสโตโสตสฺสปฏิคามิโน: **อวิชชา** (อวิชฺชา) | **อุทธัจจะ** (อุทฺธจฺจํ) | **มานะ** (มานโน)
(2) อุทฺธํสโตโสตสฺสปฏิคามิโน: **อรูปราคะ** (อรูปราโค) | **รูปราคะ** (รูปราโค)
(1) โอรมฺภาคิยสังโยชน์: **พยาบาท** (พฺยาปาโท) | **กามฉันทะ** (กามจฺฉนฺโท) | **สีลัพพตปรามาส** (สีลพฺพตปรามาโส) | **วิจิกิจฉา** (วิจิกิจฺฉา) | **สักกายทิฏฐิ** (สกฺกายทิฏฺฐิ)
สังโยชน์

ฝั่งข้างในนั่นเป็นที่เกษมปลอดภัย

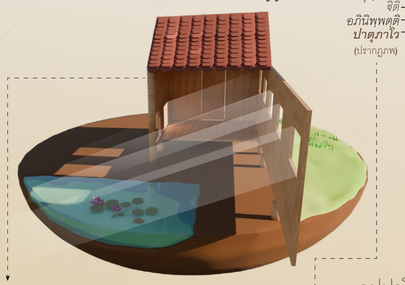

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนยอดหรือคาลาเรือนยอด มีหน้าต่างทางทิศตะวันออก อันเปิดไปทางทิศเหนือ หรือทิศใต้ทิศตามฉันใด เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่าง (ชุติมิ) แห่งดวงอาทิตย์ส่องเข้าไปทางหน้าต่างแล้ว จะปรากฏอยู่ที่ส่วนใหนแห่งเรือนนั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏที่ฝาเรือน ด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าฝาเรือนด้านทิศตะวันตกไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จะปรากฏที่ไหน *ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏที่พื้นดิน พระเจ้าข้า*
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพื้นดินไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จะปรากฏที่ไหน *ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะปรากฏในน้ำ พระเจ้าข้า*
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าน้ำไม่มี แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จะปรากฏที่ไหน *ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแล้ว พระเจ้าข้า*
ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้กัจนั้น ถ้ามี**ราคะ มีนันทิ มีตัณหา** ใน**อาหารคือคำข้าว**แล้ว วิญญาณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ในอาหารคือคำข้าวนั้น วิญญาณตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีในที่นั้น ... เราเรียกที่นั้นว่า เป็นที่มีความไคล มีชุลี และมีความคับแค้น
ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ใน**อาหารคือผัสสะ ...**
ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ใน**อาหารคือมโนสัญเจตนา ...**
ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ใน**อาหารคือวิญญาณ ...**

-บาลี นิทาน. สํ. 16/125/249.

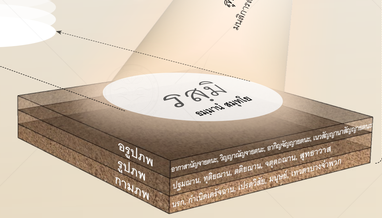

อุปฺปาโท → จิติ → อภินิพฺพตฺติ → วิญฺญาณสฺส ... ปาตุภาโว
↓
ปฐมํ **จิตฺตํ** อุปฺปนฺนํ (เริ่มแรก จิต เกิด)
↓
ปฐมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํ (เริ่มแรก วิญญาณ ปรากฏเป็น)

อาคัยจิตดวงแรกเกิด วิญญาณดวงแรกเป็น นั่นนั่นแหละเป็นความเกิดของลัดว์นั้น
ปฐมํ **จิตฺตํ** อุปฺปนฺนํ ปฐมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํ ตตฺปาทาย ลาวสฺส ชาติ

-บาลี มหา. ที. 4/187/141.

ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเวทนา ... แห่งสัญญา ... แห่งสังขาร ... **ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏ**แห่งวิญญาณ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ
โย ภิกฺขเว รูปสฺส อุปฺปาโท จิติ อภินิพฺพตฺติ ปาตุภาโว ทุกฺขสฺเสโส อุปฺปาโท โรคานํ จิติ ชรามรณสฺส ปาตุภาโว ฯ
โย เวทนาย ฯ โย สญฺญาย ฯ โย สงฺขารานํ ฯ โย วิญฺญาณสฺส **อุปฺปาโท** (เกิด) **จิติ** (ตั้งอยู่) **อภินิพฺพตฺติ** (สำเร็จขึ้น) ปาตุภาโว (ปรากฏภพ) ทุกฺขสฺเสโส อุปฺปาโท โรคานํ จิติ ชรามรณสฺส ปาตุภาโว

-บาลี ขนฺธ. สํ. 17/39/66.

ปฏิจฺจสมุปฺปาโท

อวิชฺชาปจฺจยา อวิชชาปัจจัย	**สงฺขารา** สังขารทั้งหลาย
สงฺขารปจฺจยา สังขารปัจจัย	**วิญฺญาณํ** วิญญาณ
วิญฺญาณปจฺจยา วิญญาณปัจจัย	**นามรูปํ** นามรูป
นามรูปปจฺจยา นามรูปปัจจัย	**สฬายตนํ** สฬายตนะ
สฬายตนปจฺจยา สฬายตนะปัจจัย	**ผสฺโส** ผัสสะ
ผสฺสปจฺจยา ผัสสะปัจจัย	**เวทนา** เวทนา
เวทนาปจฺจยา เวทนาปัจจัย	**ตณฺหา** ตัณหา
ตณฺหาปจฺจยา ตัณหาปัจจัย	**อุปาทานํ** อุปาทาน
อุปาทานปจฺจยา อุปาทานปัจจัย	**ภโว** ภพ
ภวปจฺจยา ภพปัจจัย	**ชาติ** ชาติ
ชาติปจฺจยา ชาติปัจจัย	**ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ** ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสะ เกิดขึ้น
เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ เป็นอันว่า ทั้งหมด กองทุกข์ เกิด ได้มี	

ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ
อริยสัจ 4 ข้อที่ 2

อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ อวิชชานั่นเทียวไม่เหลือจางคลายดับ สังขารดับ	
สงฺขารนิโรธา สังขารดับ	**วิญฺญาณนิโรโธ** วิญญาณดับ
วิญฺญาณนิโรธา วิญญาณดับ	**นามรูปนิโรโธ** นามรูปดับ
นามรูปนิโรธา นามรูปดับ	**สฬายตนนิโรโธ** สฬายตนะดับ
สฬายตนนิโรธา สฬายตนะดับ	**ผสฺสนิโรโธ** ผัสสะดับ
ผสฺสนิโรธา ผัสสะดับ	**เวทนานิโรโธ** เวทนาดับ
เวทนานิโรธา เวทนาดับ	**ตณฺหานิโรโธ** ตัณหาดับ
ตณฺหานิโรธา ตัณหาดับ	**อุปาทานนิโรโธ** อุปาทานดับ
อุปาทานนิโรธา อุปาทานดับ	**ภวนิโรโธ** ภพดับ
ภวนิโรธา ภพดับ	**ชาตินิโรโธ** ชาติดับ
ชาตินิโรธา ชาติดับ	**ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ** ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสะ ดับสิ้น
เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ เป็นอันว่า ทั้งหมด กองทุกข์ ดับ ได้มี	

ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ
อริยสัจ 4 ข้อที่ 3

อุปฺปาโท ปญฺญายติ *เกิด ปรากฏ* | **วโย ปญฺญายติ** *เสื่อม ปรากฏ* | **ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ** *ตั้งอยู่ มีภาวะอย่างอื่น ปรากฏ*

ชาตสฺส ได้เกิด | **ภูตสฺส** ได้เป็น | **กตสฺส** ได้ถูกอะไรทำ | **สงฺขตสฺส** ได้ถูกอะไรปรุง

ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น

เกิด (ชาติ) → เสื่อม (วโย) / อาพาธ (อาพาธาย) / ไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) → ดับ (นิโรธา) / ทุกข์ (ทุกฺขํ) → อนัตตา
อตัมมยตา (อตมฺมยตํ)
(ธรรมอันเป็นเหตุ → ธรรมที่เกิดจากเหตุ)
(ธรรมอันเป็นเหตุ → ธรรมที่เกิดจากเหตุ)
(ธรรมอันเป็นเหตุ → ธรรมที่เกิดจากเหตุ)

สงฺขตาธาตุ

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็น **อนัตตา** ก็หากรูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปก็คงไม่เป็นไปเพื่อ**อาพาธ** ทั้งสัตว์ย่อมจะได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะ**รูปเป็น** อนัตตา **ดังนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** และสัตว์ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย

-บาลี ขนฺธ. สํ. 17/82/127.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ 6 ประการ สามารถทำเขตไม่จำกัดในธรรมทั้งปวงแล้วทำ อนัตตา**สัญญา ให้ปรากฏได้ (อนตฺตสญฺญํ อุปฏฺฐเปตุํ)** อานิสงส์ 6 ประการอะไรบ้าง คือ ภิกษุพิจารณาเห็นว่า
1. เราจักเป็นอตัมมยะ (ตทฺพหิโลก จ **อตมฺมโย** ภวิสฺสามิ)
2. อหังการของเราจักดับไป (อหํการา จ เม อุปฺปชฺฌิสฺสนฺติ)
3. มมังการของเราจักดับไป (มมํการา จ อุปฺปชฺฌิสฺสนฺติ)
4. เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ (อสาธารเณน จ ญาเณน สมนฺนาคโต ภวิสฺสามิ)
5. เราจักเป็นผู้เห็นเหตุได้ดี (เหตุ จ เม ชุติฏฺฐํ ภวิสฺสติ)
6. เราจักเป็นผู้เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี (เหตุสมุฏฺฐานา จ ธมฺมา)

-บาลี องฺกุ. ฉ. 22/493/375.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือน อะไร ๆ ในแคว้นนี้ ที่เป็นหญ้า เป็นไม้ เป็นกิ่งไม้ เป็นใบไม้ ที่คนเขาขนไปทิ้ง หรือเผาเสีย หรือทำตามปัจจัย พวกเธอรู้สึกอย่างนี้บ้างหรือไม่ว่า คนเขาขนเราไป หรือเผาเรา หรือทำแก่เราตามปัจจัยของเขา
ไม่รู้สึกอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า
เพราะเหตุไรเล่า
"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุว่า ความรู้สึกว่าตัวตน (อตฺตา) ของตน (อตฺตนียา) ของข้าพระองค์ไม่มีในสิ่งเหล่านั้น พระเจ้าข้า"
ภิกษุทั้งหลาย ฉันใดก็ฉันนั้น จักษุ ... โสตะ ... ฆานะ ... ชิวหา ... กายะ ... มโน ไม่ใช่ของเธอ เธอจงละมันเสีย สิ่งเหล่านั้น อันเธอละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เธอ

-บาลี สฬา. สํ. 18/161/219.

ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็น อนัตตา สิ่งนั้น
**นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) | นั่นไม่ใช่เป็นเรา (เนโสหมสฺมิ) | นั่นไม่